

ЛОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ ПРО РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

© Здоровега М., 2013

Розкрито державотворчу спрямованість суспільно-політичної діяльності Л. Цегельського й обґрунтовано самобутній характер внеску вченого в українську політичну теорію, з огляду на раціональне сприйняття державотворчих проблем. Проаналізовано маловідомі твори Л. Цегельського, зокрема, й меморандум Загальної Української Національної Ради.

Ключові слова: суспільно-політичні погляди, ідея відродження української державності, національно-визвольні змагання, державотворення.

LONGYN TSEHEL'SKYI ABOUT THE ROLE OF UKRAINIAN NATION AS SUBJECT OF STATE- FORMATION PROCESS

© Zdorovega M., 2013

The paper concentrates on state-formation trend of Tsehelskyi's social and political activity and discusses the authentic nature of Tsehelskyi's contribution to Ukrainian political theory and practice of state-formation problem, as well as his active participation in promotion of Ukrainian national interests. There is an analysis of Tsehelskyi's little-known works, including memorandum of General Ukrainian National Committee.

Key words: social and political views, idea of Ukrainian statehood revival, national liberation movement, state-formation process.

Складний процес політичної модернізації українського суспільства вимагає не тільки інноваційних методів, які переважно копіюються з чужих національних традицій та ментальності, але й спонукає до відродження національних морально-культурних цінностей та ідеологічних схем. У напрямку вирішення цих проблем, актуальним є досвід багатьох діячів минулого, внесок яких у теорію та практику української політики або замовчували, або оцінювали тенденційно.

Мета роботи – комплексно проаналізувати наукове обґрунтування Л. Цегельським ролі української нації як суб'єкта державотворчого процесу на початку ХХ ст.

Протягом останніх років з'явилося багато ґрунтовних досліджень суспільно-політичних поглядів українських мислителів і діячів періоду визвольних змагань, зокрема у працях Ю. Левинця, М. Павленка, О. Мошака, М. Петріва, Я. Турчин, Д. Яневського, С. Ульяновської, однак широка й різнопланова діяльність Л. Цегельського й досі залишається маловідомою.

Певний час єдиним авторитетним довідниковим джерелом про Л. Цегельського була стаття про нього у 10 томі «Енциклопедії Українознавства», виданого у 1984 р. у Парижі за редакцією В. Кубійовича [3]. Дещо докладнішу інформацію про вченого та його політичні погляди подає хрестоматія політології, випущена у Львові у 1996 р. Крім довідки, тут вміщені уривки з ранніх праць Л. Цегельського [8, с. 161], які й досі залишаються фактично єдиними доступними для широкого кола науковців зразками його політологічних текстів, оскільки, окрім популярних книг «Від легенд до правди» [10] та «Русь–Україна і Московщина–Росія» [12], інші наукові й публіцистичні твори Л. Цегельського у незалежній Україні не видавались.

Загальну характеристику публіцистичних праць Л. Цегельського подає О. Дроздовська у відомій серії матеріалів до енциклопедичного словника «Українська журналістика в іменах» [2, с. 267–268]. Значно ґрунтовніший аналіз із розглядом низки публіцистичних творів і оцінкою діяльності

Л. Цегельського як редактора газети «Діло» та співробітника і редактора «Літературно-наукового вісника» маємо у монографіях Ю. Шаповала, присвячених цим двом провідним українським періодичним виданням. Тут проаналізовано як тематику, такі особливості літературного стилю автора, його ролі як видавця і головного редактора. Вказані праці подають певне уявлення про Л. Цегельського у політичному і літературному контексті початку ХХ ст., його особисті риси як людини і політика [13].

Суспільно-політичний портрет Л. Цегельського розглядається у нарисі В. Качкана «Противник кайдашизму в українській політиці: біографічна канва Лонгіна Цегельського» [3, с. 92–99]. Як бачимо з назви, характеризуючи постать ученого і політика, автор слушно наголошує на консолідуючій ролі Л. Цегельського у політичному процесі першого двадцятиліття минулого століття.

Багато слушних думок про Л. Цегельського як політика знаходимо у передмові Я. Дашкевича до другого видання книги «Від легенд до правди», де увагу зосереджено на тексті книги як історіографічного джерела [1, с. 7].

Детальний аналіз наукових праць вітчизняних науковців дає змогу зробити висновок, що ґрунтовних публікацій, присвячених дослідженню політичних поглядів та ідеалів Л. Цегельського, немає. Винятком є праця С. Кордуби, який у передмові до першого видання книги Л. Цегельського «Від легенд до правди» в США подає об'єктивну характеристику ролі ученого у політичному житті Галичини першої чверті ХХ ст. [5].

Науковий доробок Л. Цегельського вирізняється самобутністю наукових інтересів та залишається цікавим об'єктом дослідницької діяльності.

Свій шлях до державницьких позицій Л. Цегельський пройшов через народницькі й автономістсько-федералістичні ідеї, перебуваючи під сильним впливом М. Драгоманова, а згодом – українських політичних партій, у програмах яких було відображено нове бачення політико-географічних реалій та історичних перспектив розвитку українського народу.

Роки, що передували початку Першої світової війни, були для Л. Цегельського періодом інтенсивної публіцистичної та редакторської праці. Найвагомим науково-публіцистичним твором у цей час стала його праця «Русь-Україна та Московщина» [11]. Вперше видана «Просвітою» у 1901 р., вона стала настільки революційним поглядом на історію української державності, що змінила усталену думку багатьох тогочасних українських політичних діячів по обидва боки кордону між Австро-Угорщиною та Росією.

Переддень Першої світової війни актуалізував потребу усвідомлення українським народом власної ідентичності та державницької мети. При цьому не лише на рівні національних еліт, але й серед широких прошарків населення, якому судилося дуже швидко «рости» до рівня нації. Відтак саме цю мету політичного просвітництва, доступного та зрозумілого усім, ставив перед собою Л. Цегельський, видаючи «Русь-Україну і Московщину».

Перше видання праці Л. Цегельського – це передусім коротка історія України, подана крізь призму боротьби українського народу проти північного сусіда за власну незалежність. Вона містить екскурси з етнології (виникнення та розвиток чотирьох східнослов'янських народів, їх відмінний етногенез), мовознавства (різниця між так званою церковнослов'янською, тобто староболгарською, російською та українською, зокрема у вимові церковнослов'янських текстів) з топонімікою (назви «Русь» і «Україна») включно [1, с. 5].

На думку дослідника, правлячі кола сусідніх держав традиційно проводили політику, спрямовану на асиміляцію українців в Галичині. «Москва, – наголошує автор, – має віддавна план змозкшення русинів на Україні, русинами в Галичині ні трохи не журиться, бо нічого на тім не стратить, коли Галичина була спольщена. Противно. Не можучи Галичини зросійщити, Москва воліє, щоби Галичина була сполщена, бо Росія на тім виграс... Зріст нашої сили в Галичині в боротьбі з Московщиною, а наш упадок відбивається на Україні» [9].

У своїй праці Л. Цегельський робить важливий політичний висновок про те, що «...на всій Русі-Україні з початком нового ХХ віку зачинається борба за волю, борба за самостійну хлопсько-робітничу Русь-Україну» [13, с. 87]. Це твердження, поза сумнівом, було результатом впливу на Л. Цегель-

ського ідей М. Драгоманова. Однак, з огляду на здобутий політичний досвід й різку зміну міжнародно-політичної ситуації на початку Першої світової війни, Л. Цегельський помітно трансформував свої думки щодо особливостей організації незалежної України у черговому виданні книги 1916 р.

Друге видання праці Л. Цегельського «Русь – Україна, а Московщина – Росія» було маловідомим в Україні, зокрема й у Західній [11]. У цьому виданні Л. Цегельський більше не виступає за створення «самостійної хлопсько-робітничої Русі-України», а саме –Української держави, яка може з'явитися лише після розпаду Росії. «Коли в 1901 р. трактувати всю українську справу з погляду історично обґрунтованої державності було новиною, а для декого взагалі дивиною, – пише він, – то сьогодні, в час світової війни, яка висунула на світову арену, в тому числі й українське питання, ідея української державності як протиположності державності московській (а також польській) не лише є духовною власністю всіх свідомих Українців, але й широкою європейською opinio...» [11, с. 15].

Найвразливішим національний принцип стає тоді, коли одну націю поділено між кількома державами, писав з приводу поділу українського народу видатний геополітик Р. Келлен: «Тоді, коли вона (нація – М.З.) змушена жити роз'єднаними частинами в різних державних організаціях» [17, с. 53–54]. З цим твердженням важко не погодитися, адже сфера практичної політики загалом дозволяє розкрити особливості підходів сусідніх народів до українців. Як Росія, так і Польща не були зацікавлені у зміцненні України і відтак знайшли порозуміння, розділивши українські землі між собою. «З усієї довгої та сумної боротьби українських патріотів (...) з московськими гнобителями та з Польщею виходить, – писав Цегельський, – що русини-українці постійно вважали себе окремим народом від москалів, і що русини-українці (...) бажали збудувати сильну і самостійну українську державу, окрему і від Польщі, і від Москви» [12, с. 74].

Подібні свідчення окремішності українського народу й спільного намагання народів-сусідів поневолити його, маємо і в іноземній літературі початку ХХ ст. Так, видатний англійський дослідник А. Тойнбі підкреслював, що «укази (царського уряду про заборону української мови – М.З.) не видаються для боротьби з тим, що не існує. Тому, (...) власними діями у мовній сфері [російський] імперський уряд, сам того не бажаючи, підтвердив окремішність українців...» [18, с. 76–77].

Детальний розгляд підстав створення незалежної Української держави маємо, зокрема, у меморандумі Загальної Української Національної Ради, адресованому кайзерівсько-королівському воєнному міністерству Австро-Угорщини у серпні 1915 р. [16, с. 84–92]. Причиною появи цього документа, одним із співавторів якого був Л. Цегельський, став ще й наступ військ держав Четвірного Союзу на українських етнічних територіях, що входили до складу Російської імперії.

Необхідно підкреслити, що автори меморандуму обмежуються описом теренів лише т. з. «російської» України й не беруть до уваги українських етнічних земель Австро-Угорщини та її союзниць у Першій світовій війні. Причини такої територіальної «обмеженості» є цілком зрозумілі: треба було зацікавити уряди держав Четвірного Союзу у створенні незалежної України, а також піднімати питання про входження до неї частин територій цих країн, хоч і населених українцями, було політично недоцільним. Поза тим, меморандум містить детальний аналіз національних, культурних та економічних передумов створення Української держави, а тому його можна розглядати як важливе джерело реконструкції поглядів Л. Цегельського щодо окремих аспектів національного державотворення на початку ХХ ст.

Автори підкреслюють, що усі райони розселення українців не є «мовними островами», а прикордонними територіями суцільної української території. «За офіційною (й далеко не об'єктивною) статистикою українське населення на українських етнічних землях становить 28 млн. осіб (1910 р.). Середня чисельність українців на цих землях становить приблизно 80 %» [16, с. 87].

Поза сумнівом, наявність суцільної території та кількісний склад населення ще не свідчать про виразну окремішність нації від сусідніх. Тому автори меморандуму досліджують національну свідомість українців, аби обґрунтувати їхню самобутність й бажання незалежного державного існування. «Українці є окремою слов'янською нацією, – читаємо далі. Їх спорідненість з росіянами є такою ж, як сербів з болгарями, чехів з поляками» [16, с. 87].

«Українське селянство (86 % від усього населення), – на думку авторів меморандуму, – є найважливішою основою майбутньої Української держави, невичерпним джерелом її життя. Український селянин, консервативний за своєю природою, через просвітництво української народної школи, економічний захист за допомогою цілеспрямованої державної аграрної політики (...) буде нерозривно пов'язаним з новою державою» [16, с. 87–88]. У розгляді українського селянства як провідної верстви українського державотворення проявляються консервативні основи суспільно-політичних поглядів. Відродження і зміцнення Української держави мало відбуватися ще й за участі великих земельних власників: «Незважаючи на те, що великі землевласники на Заході є переважно полонізованими, а на Сході – здебільшого русифікованими українцями, все ж існує значна кількість національно свідомих українських землевласників. Політичні перспективи й великі економічні прибутки за короткий час перетворять усіх великих землевласників в Україні на щирих прихильників нової держави» [16, с. 88].

Важливий елемент українського державотворення – національна Церква. Однак на території російської України автокефальну Українську православну церкву з XVIII ст. було «підпорядковано російській». Проте в українській церкві й «надалі потужно представлені як стара традиція суверенності, так і ідея колишньої унії з Римом», – вважали автори, що дає змогу розглядати її як перспективний інструмент українського державотворення. «Духовенство, особливо на керівних посадах, яке складається сьогодні з приїжджих росіян, і тому є інструментом русифікації, мусить докорінно змінити власне обличчя, коли українська православна церква стане автокефальною (як болгарська чи румунська) й запанує український колір, який до цього часу зазнавав утисків» [16, с. 88].

Характерною ознакою суспільно-політичного розвитку європейських держав у другій половині XIX – на початку XX ст. було стрімке збільшення чисельності міського населення, зумовлене зростанням промислового виробництва та особливостями динаміки культурного, економічного та політичного життя. Незважаючи на «аграрний» характер українських земель, міщанство на українських етнічних землях також розглядали як важливий елемент державотворення: «Уже сьогодні освічені кола міщан є, здебільшого, національно свідомими українцями. Значна частина усіх службовців та офіцерів сучасної Росії є українцями. (...) Більшість з цих елементів можна буде одразу ж використати у новоствореній українській державі» [16, с. 88].

Українська територія (775. 000 км², 40 млн. осіб), – підкреслено у документі, – охоплює майже чверть загального людського потенціалу Росії, має найбільший природний приріст, і з огляду на власні родючі чорноземи, м'який клімат та мінеральні ресурси є однією з найбагатших на природні багатства частиною всієї Російської імперії як у Європі, так і в Азії [16, с. 85–86]. Тому потенційна Українська держава мала б усі передумови для самостійного існування, адже «на українські землі припадає 33 % виробництва зернових культур, 74 % виплавки заліза, 70 % видобутку вугілля у всій Росії» [9, с. 86]. Це у випадку здобуття незалежності забезпечило б ефективний економічний розвиток, стало б надійною основою розбудови Української держави.

У контексті розгляду основ українського національного державотворення на особливу увагу заслуговує еволюція поглядів Л. Цегельського щодо розуміння понять «народ» та «нація». Якщо у 1901 р. він послуговувався виключно поняттям «народ», то у 1916 р. уже використовує термін «нація» як тотожний до терміна «народ». Тут Л. Цегельський уточнює власну дефініцію поняття «народ-нація». Якщо у 1901 р. він визнавав, що для формування народу визначальними є спільний економічний і культурний інтерес та спільна історична традиція, і досить скептично ставився до питання єдиної мови в межах народу та його єдиної назви, то у 1916 р. уже вважає, що народ-націю творить спільна традиція (бувальщина), спільні культурні, економічні й політичні інтереси, а вирішальним чинником є власне почування своєї окремішності від сусідів [12, с. 20].

Вагому роль у процесі націєтворення, на його думку, відіграє географічний чинник, адже головною причиною утворення націй було саме географічне становище країн та зумовлені ним їхні природно-господарські інтереси. Згодом, завдяки тривалому співжиттю племен однієї країни (...) творилася у них спільна історична традиція та спільна культура (себто: одна мова, один звичай, одна освіта, одне письменство тощо). Намагання оборонити свої спільні господарські й культурні

інтереси від заздрісних чи напасливих сусідів, стверджує Л. Цегельський, призвело до творення політичної спільноти та національних держав [12, с. 21–22].

Незважаючи на те, що в сучасній науці не існує єдиного універсального визначення поняття «нації», все ж можна виокремити спільні ознаки, які характеризують цей феномен. До них насамперед належать спільність території, економічного життя, історії, культури, мови, духовного та психічного складу, політичної свідомості, а також наявність власної політико-правової організації (держави). Роль державного чинника для існування нації вирішальна, а його відсутність чи втрата може призвести до її асиміляції. У такому разі єдиний порятунок для недержавної нації – збереження національної свідомості, культури та традицій, що може здебільшого лише частково загальмувати асиміляційні процеси. З цього випливає, що власна політична організація – необхідна умова нормального розвитку будь-якої нації. Тому, підкреслює Л. Цегельський, «...це природно, коли кожна нація прагне мати свою, власну державу» [14, с. 36].

Розвиваючи думку щодо українського народу, зазначимо, що його тривалий бездержавний статус й перебування у складі різних держав зумовили потребу пріоритетного збереження рідної мови, віри, звичаїв, традиційних форм родинного та громадського життя. Це передусім проблема національного консерватизму, багатогранного й складного феномену, особливого для кожного народу [6, с. 85]. Оскільки досягти якнайповнішого захисту й збереження національної самобутності українства можна було лише за умови національної незалежності, то українському консерватизму значною мірою були притаманні саме незалежницькі ідеї. Цим пояснюється одна з головних характерних ознак українського консерватизму – його тверда національна спрямованість, що допомагала зберегти національну ідентичність українського народу в умовах бездержавності та постійної боротьби за незалежність [6, с. 88].

Можливо саме тому Л. Цегельський, погляди якого на проблему відродження української державності у період визвольних змагань і після їхнього завершення стають більш як консервативними, бачить Україну як «національну державу», традиція якої сягає Київської Русі й козацько-гетьманської держави [12, с. 72–73].

Хоча з того часу, коли Л. Цегельський зробив свої висновки, пройшло майже сто років, однак його думки не втратили актуальності й сьогодні, адже в сучасних наукових дискусіях, ймовірно, немає суперечливішої та дискусійнішої категорії, як «нація» чи «націоналізм». Щодо проблем дефініювання цих понять впродовж багатьох десятиліть ведеться гостра полеміка. Тому спроба Л. Цегельського дати визначення такого феномену, як народ чи нація, що полягала у намаганні поєднати як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники націєтворення й вийти за рамки обмежень модерністських підходів, має не лише важливе наукове, але й практичне значення для сучасної української політики.

Запропонована публікація охоплює лише один із аспектів самобутнього політологічного доробку Л. Цегельського і сприятиме подальшому розвитку досліджень цієї проблематики.

1. Дашкевич Я. Лонгин Цегельський та українська політична думка 1900–1917 рр. – передмова до кн.: Цегельський Л. Русь–Україна і Московщина–Росія. Історико-політична розвідка. – Львів: Априорі, 2007. – 104 с. 2. Дроздовська О. Цегельський Лонгин Михайлович / О. Дроздовська // Українська журналістика в іменах: матер. до енциклопедичного словника / за ред. М.М. Романюка. – 1997. – Вип. IV. – 267 с. 3. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: у 10 т. / за ред. В. Кубійовича – Париж – Нью-Йорк, 1984. – Т. 10: Про рід Цегельських. – С. 3647. 4. Качкан В. Противник кайдашизму в українській політиці: біографічна канва Лонгина Цегельського // Качкан В. Хай святиться ім'я твоє / В. Качкан. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2000. – Кн. IV. – С. 92–99. 5. Кордуба С. Передмова до першого видання Л. Цегельського «Від легенд до правди» / С. Кордуба. – Нью-Йорк: Булава, 1950. – С. 3–12. 6. Романюк Н. Особливості українського консерватизму. Загальнотеоретичний аспект / Н.А. Романюк // Вісник Львівського Національного університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2001. – Вип. 6. – С. 85–90. 7. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху/ Ентоні Сміт; пер. з англ. М. Климчук і Т. Цимбал. – К.: Ніка-Центр,

2009. – 314 с. 8. Цегельський Лонгин. (1875–1950) // Політологія: кінець XIX – перша половина XX ст.: хрестоматія. – Львів: Світ, 1996. – С. 161–165. 9. Цегельський Л. Польща і Москва / Лонгин Цегельський // Свобода. – 1908. – 5 березня. 10. Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим листопадом 1918 р. / Лонгин Цегельський. – Львів: Свічадо, 2003. – 336 с. 11. Цегельський Л. Русь – Україна а Московщина – Росія: Історико-політична розвідка / Лонгин Цегельський. – 2-ге вид, перероб. – Царгород: Союз Визволення України, 1916. – 123 с. 12. Цегельський Л. Русь – Україна а Московщина – Росія: Історико-політична розвідка / Лонгин Цегельський. – Львів: Антіорі, 2007. – 104 с. 13. Цегельський Л. Русь-Україна і Московщина. Історична розвідка Л. Цегельського / Лонгин Цегельський. – Львів: Коштом і заходом товариства «Просвіта», 1901. – 92 с. 14. Цегельський Л. Самостійна Україна / Лонгин Цегельський. – Відень: Наклад «Союза Визволення України», 1915. – 37 с. 15. Шаповал Ю. «Діло» (1880–1939 рр.): поступ української суспільної думки / Юрій Шаповал. – Львів, 1999. – 384 с. Шаповал Ю. «Літературно-науковий вістник» (1898–1932): творення державницької ідеології українства / Юрій Шаповал. – Львів: НАНУ Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, 2000. – 350 с. Шаповал Ю. Україна XX століття: особи та події в контексті важкої історії / Юрій Шаповал. – К.: Генеза, 2001. – 390 с. 16. Das k. u. k. Kriegsministerium an das k. u. k. AOK: Denkschrift des Allg. Ukr. N- Rates an das k. u. k. Kriegsministerium uber die Mabnahmen zur Losung der russ/ Ukraine und Verwahrung gegen eventuelle Angliederung Ostgaliziens sowie neuerroberten ukrain. Gebiete an Polen. Wien, am 16. August 1915. Kr. A. Op. Nr. 14241/1915 Ausfertigung. 17. Kjellen R. Die politischen Probleme des Weltkrieges/ R. Kjellen. – Verlag und Druck von B. G. Teubner in Leipzig und Berlin, 1917. – S. 53–54. 18. Toynbee A. The new Europe. Some Essays in Reconstruction / A. Toynbee. – J.M. Dent & Sons LTD. – London and Toronto, 1915. – 85 p.